

Jezik, religija i osobna iskustva u Buberovu Ja-Ti odnosu

Ines Skelac*

ines.skelac@ffrz.unizg.hr

<https://orcid.org/0000-0003-4390-9161>

<https://doi.org/10.31192/np.23.1.1>

UDK: 1Buber, M.

1:316.77-022.215

Pregledni članak / Review

Primljeno: 2. rujna 2024.

Prihvaćeno: 7. studenog 2024.

Rad istražuje Buberov pojam Ja-Ti odnosa analizom detalja iz njegova života i filozofije koji su utjecali na oblikovanje toga odnosa, uključujući majčino napuštanje u ranoj dobi, izloženost različitim jezicima i religijskim pogledima. Majčin odlazak ostavio je dubok trag na Buberovoj predodžbi sigurnosti i autentičnosti u međuljudskim odnosima, dok je višejezičnost pridonijela njegovu specifičnom odnosu prema jeziku kao mediju komunikacije koji često nije dovoljan za uspostavljanje istinskog odnosa s Drugim. Buber je isticao važnost neposrednog, osobnog susreta s Bogom koji se ogleda u susretima s ljudima i prirodom. U tom kontekstu rad razmatra i Buberov odnos prema životinjama koje je doživljavao kao bića s kojima je moguće uspostaviti Ja-Ti odnos. Zaključno, rad pokazuje da Buberov Ja-Ti odnos nije primarno verbalan, nego uključuje sve aspekte ljudskog postojanja, od nesvjesnog i neverbalnog do religijskog i egzistencijalnog.

Ključne riječi: filozofija dijaloga, Ja-Ti odnos, Martin Buber.

Uvod

U povijesti filozofije, ali i drugih disciplina, često se pojavi pitanje tko je na koga utjecao kada je riječ o suvremenicima te ponekad i nije moguće doći do precizna odgovora. To se dogodilo i kada je Martin Buber izdao svoju znamenitu knjigu *Ja i Ti* (njem. *Ich und Du*) 1923. godine. Nešto prije toga, 1914. godine, J. L. Moreno, ključna osoba u razvoju psihodrame kao psihoterapijskog pravca, donosi svoju ideju susreta koja ima preklapanja s Buberovim poznatim Ja-Ti

* Doc. dr. sc. Ines Skelac, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet filozofije i religijskih znanosti, Jordano-vac 110, HR-10000 Zagreb.

odnosom.¹ Neki tumači smatraju da je Buberova ideja ipak starija te da je Buber utjecao na Morena,² dok drugi tvrde da je upravo Morenov pojam susreta utjecao na Bubera.³ No i Buber i Moreno u odgovoru na članak P. E. Pfuetzea⁴ 1958. godine ogradili su se od međusobna utjecaja.⁵ Bez obzira na mogući utjecaj, i Buber i Moreno svojim su radovima zacrtali egzistencijalistički ton u filozofiji dijaloga i susreta s početka 20. stoljeća,⁶ a na razvoj Buberovih ideja utjecali su i njegovi profesori Wilhelm Dilthey i Georg Simmel.⁷

Međutim, vjerojatno potaknut prethodno spomenutom nejasnoćom, Moreno 1959. godine upućuje kritiku Buberu u kojoj tvrdi da se Buber u *Ja i Ti* ne obraća vlastitim 'Ja' nekom 'Ti' čitatelju, nego da je knjiga apstraktna i napisana u trećem licu, odnosno intelektualizacija. Ona, prema Morenu, ne dovodi do susreta, nego i Buber i susret ostaju u knjizi.⁸ Iako stoji da je veći dio *Ja i Ti* napisan u trećem licu, Buber je 1957. godine napisao pogovor drugomu izdanju u kojem navodi da čitatelj može, ako je za to sposoban, primiti izreku nekoga davno preminulog učitelja kao da je izrečena u njegovu prisustvu i čak možda

¹ Ja-Ti odnos kao središnji pojam u filozofiji Martina Bubera odnosi se na izravan i osoban odnos u kojem se prema drugome odnosimo kao prema subjektu jednakoga ranga s kojim dijelimo trenutak autentičnoga međusobnog povezivanja. Takav odnos počiva na neposrednosti, uzajamnosti i otvorenosti, a o njemu će detaljnije biti govora u drugome dijelu rada.

² Usp. Robert L. KATZ, Martin Buber and Psychotherapy, *Hebrew Union College Annual*, 46 (1975) 413-431.

³ Usp. Robert WALDL, Jakob L. Morenos Einfluss auf Martin Bubers Ich und Du, *Zeitschrift für Psychodrama und Soziometrie*, 4 (2005) 175-191, <https://doi.org/10.1007/s11620-005-0082-z>.

⁴ Usp. Paul E. PFUETZE, The I-Thou Theme, *Contemporary Psychotherapy and Psychodrama, Pastoral Psychology*, 9 (1958) 1, 53-57.

⁵ Usp. Martin BUBER, Jakob L. MORENO, Comments on Pfuetze, P. E. The I-Thou Theme, *Contemporary Psychotherapy and Psychodrama, Pastoral Psychology*, 9 (1958) 5, 53-58.

⁶ Usp. Iva ŽURIĆ JAKOVINA, Trpimir JAKOVINA, O Erosu i susretu u psihoterapiji, *Filozofska istraživanja*, 43 (2023) 4, 817-830, 820.

⁷ Buber je slušao Diltheyjeva predavanja u više navrata od 1899. do 1911. godine u Berlinu te je o njemu govorio koristeći izraz »Mein Lehrer« [usp. Steven D. KEPNES, Buber as Hermeneut. Relations to Dilthey and Gadamer, *Harvard Theological Review*, 81 (1988) 193-213, 195]. Dilthey smatra da se može spoznati sebe jedino putem razumijevanja vlastitog života i života drugih, pri čemu spoznajući subjekt dijeli s drugim ljudskim bićima zajednička temeljna svojstva koje on naziva *kategorijama života* (usp. Phil HUSTON, *Martin Buber's Journey to Presence*, New York, Fordham University Press, 2007, 29). Svojim je historijskim pristupom ljudskom iskustvu i analizom čovjeka u povijesnom kontekstu mogao utjecati na Buberovo razumijevanje međuljudskih odnosa kroz prizmu kulturnih i povijesnih situacija. Simmelova je predavanja Buber također slušao u Berlinu od 1899. do 1901. godine. Simmel je naglašavao da je društvo rezultat mreže dinamičnih odnosa između pojedinaca, a ne fiksna struktura ili apstraktna cjelina. Njegovo razumijevanje društvenih interakcija temelji se na ideji da smo u svakodnevnom životu zadubljeni u bezbrojne specifične odnose u kojima određujemo drugoga i on određuje nas. Osjećamo drugoga kao nešto što postoji s jednakom autonomijom kao što i sami postojimo (usp. Paul R. MENDES-FLOHR, *From Mysticism to Dialogue: Martin Buber's Transformation of German Social Thought*, Detroit, Wayne State University, 1989, 33), stoga drugi za nas nije samo objekt ili funkcija, nego biće s autonomijom i unutarnjom vrijednošću. O ostalim mogućim utjecajima bit će govora u dijelu 2.2.

⁸ Usp. Jakob L. MORENO, *Gruppenpsychotherapie und Psychodrama, Einleitung in die Theorie und Praxis*, New York, Georg Thieme Verlag, 1959, 103.

upućena njemu.⁹ U tom se pogovoru Buber čitatelju obraća u drugome licu pozivajući ga da ono što mu on u knjizi pokazuje potraži u sebi, u svojim vlastitim, možda zatrpanim, ali ipak dostupnim tajnama.¹⁰

Moguće je da Moreno nije bio upoznat s Buberovim pogovorom, ali ostaje pitanje je li Buberov pogovor samo naknadni pokušaj pojašnjenja i približavanja te je li Ja-Ti odnos zaista u Buberovu znamenitom djelu opisan suviše apstraktno. Također, je li Buber, pišući većinom u trećem licu, postavio dovoljan temelj na kojem on sam može izgraditi Ja-Ti odnos sa svojim čitateljem? Cilj je ovoga rada opovrgnuti Morenovu kritiku na temelju relevantnih informacija o Buberovu životu, djelovanju i filozofskim utjecajima, njegovu širem opusu, korištenom diskursu te samom Ja-Ti odnosu kako ga je Buber predstavio u *Ja i Ti* te ostalim djelima, kao i obraniti Buberove tvrdnje prema kojima je Ja-Ti odnos s čitateljem ostvariv. Obranu te tvrdnje ojačat će se argumentom prema kojem Ja-Ti odnos u svojoj biti i nije verbalan, nego je jezik samo medij, odnosno jedan od mogućih medija kojim se taj odnos može ostvariti.

1. Ključni životni događaji

1.1. Majčino napuštanje

Govoreći o autoru po mnogim idejama bliskom Buberu, iako i s nekim važnim razlikama, Emmanuelu Levinasu, Miščin podsjeća na važnu Nietzscheovu misao prema kojoj je svaka velika filozofija zapravo suptilna autobiografija njezina tvorca.¹¹ Stoga je važno razmotriti neke značajke Buberova života koje su mogle utjecati na razvoj njegove misli, pogotovo što mnoge od njih i sam Buber dijeli sa svojim čitateljima.

Prije svega, valja istaknuti da je u dobi od tri godine Buber ostao bez majke koja je napustila njega i njegova oca.¹² Otac ga je poslao k svojim roditeljima u poljski Lemberg (današnji Lavov u Ukrajini) jer je smatrao da se sam ne može na odgovarajući način brinuti za njega. Majčin odlazak najranija je slika koje se Buber sjeća, a zbog očeva slanja baki i djedu osjećao se dvostruko odbačeno. Pišući kasnije o tim događajima Buber navodi da je razvod njegovih roditelja razbio osjećaj doma koji je imao u Beču: »Još i danas zatvorenih očiju vidim duнавski kanal ispod kuće u čijem sam pogledu uživao s osjećajem sigurnosti da

⁹ Usp. Martin BUBER, *Ja i ti*, Beograd, Izdavačko preduzeće »Rad«, 1977, 109.

¹⁰ Usp. *isto*, 108-109.

¹¹ Usp. Daniel MIŠČIN, Emmanuel Levinas i vrijednost života, *Obnovljeni život*, 78 (2023) 5, 561-571, 562.

¹² Usp. Paul MENDES-FLOHR, *Martin Buber. A Life of Faith and Dissent*, New Haven and London, Yale University Press, 2019, 1.

mi se ništa ne može dogoditi.«¹³ Duboku bol koju je doživio zbog odlaska majke, ali i saznanja da se ona neće vratiti, do kojega je došao u razgovoru na balkonu s djevojčicom iz susjedstva, Buber opisuje riječima: »Slutim da je sve ono što sam naučio o istinskom susretu tijekom života imalo svoj prvi korijen u tom satu na balkonu.«¹⁴ U članku *Djeca* iz 1933. godine Buber apelira na svijest o važnosti židovske domovine, identiteta i jezika, a članak završava riječima: »Na nama je da svijet ponovno učinimo pouzdanim za djecu. O nama ovisi hoćemo li reći njima i sebi: 'Ne brini se, majka je ovdje'.«¹⁵ Ovdje se majka može razumjeti i kao metafora za sigurnost, ali onu najveću sigurnost koju dijete može osjetiti i koja čini njegov svijet pouzdanim bez obzira na sve ostalo. S obzirom na to da Buber nije imao sigurnost odnosa s majkom, njegova se filozofija dijaloga i potraga za Ja-Ti odnosom može promatrati i kao istraživanje mogućnosti takva odnosa za biće koje je inicijalno za njega bilo uskraćeno.

Od riječi *Begegnung* (susret) u dobi od trinaest godina skovao je izraz *Vergegnung*, pri čemu prefiks *ver-* može između ostalog imati značenje pogreške, promašaja ili štete. Takav neuspjao susret stvara osjećaj usamljenosti, a javlja se ako se tijekom ili nakon očekivana susreta osjećamo neshvaćeno i razočarano, odnosno kada shvatimo da smo se sa sugovornikom mimoišli. Dubinu neuspjela susreta Buber je iskusio i u svojim tridesetima kada je majka došla posjetiti njega i njegovu obitelj, a tada ju je vidio prvi put nakon odlaska. Taj je događaj opisao riječima: »Nisam mogao gledati u njezine još uvijek zapanjujuće lijepe oči, a da odnekud ne čujem riječ 'Vergegnung' kao riječ koja mi je upućena.«¹⁶ U pismu svomu prijatelju Lambertu Schneideru 1955. godine, izražavajući mu sućut zbog majčine smrti, Buber navodi da je jedva poznavao svoju majku te možda zbog toga na poseban način zna što to znači kada netko izgubi majku.¹⁷ Smrt odnese blisku osobu odjednom i nakon toga više nema neizvjesnosti, ali Buber je svoju majku gubio više puta, a periodi između tih gubitaka bili su popraćeni očekivanjem i neizvjesnošću, stoga su takvi gubici mogli biti i teži od jednoga gubitka koji je možda slijedio nakon ispunjenog odnosa s majkom.

1.2. Mnoštvo jezika

Kada je otišao živjeti iz Austrije u tadašnju Poljsku, to je za četverogodišnjeg Bubera značio i prelazak s njemačkog na poljsko govorno područje, ali budući da je njegov otac potjecao iz ugledne židovske obitelji intelektualaca, djed je s njim većinom razgovarao na jidišu. Do svoje jedanaeste godine školovao

¹³ Martin BUBER, *Meetings. Autobiographical Fragments*, London, Rutledge, 2002, 21.

¹⁴ *Isto*, 23.

¹⁵ Martin BUBER, The Children, u: William ROLLINS, Harry ZOHAN (ur.), *Men of Dialogue. Martin Buber and Albrecht Goes*, New York, Funk and Wagnalls, 1969, 225-228, 228.

¹⁶ Buber, *Meetings...*, 22-23.

¹⁷ Usp. Martin BUBER, *The Letters of Martin Buber: A Life of Dialogue*, New York, Syracuse University Press, 1996, 591.

se kod kuće i učio hebrejski, engleski, njemački i francuski. Iako je rođen na njemačkom govornom području, nije imao govornu praksu u njemačkom.¹⁸ S osamnaest godina odlučio je usavršiti govorni njemački jezik, ali i prijatelji i kritičari primijetili su da u njegovu govoru ima nečega teatralnog – govorio je polako i preciznim, čak dramatičnim izgovorom. Moguće je da ga je to nesvjesno povezivalo s majkom koja je bila glumica. Također postoji mogućnost da je takav izgovor bio kompenzacija poteškoća s izgovorom koje je imao zbog blago deformirane donje usne,¹⁹ zbog čega je i nosio brkove i bradu te time u mladosti i skrivao dio svoga lica. Kasnije je htio obrijati bradu (jer i to je na neki način bila maska), ali smatrao je da bi time uništio svoj imidž šaleći se da ga takvo razmišljanje čini sličnim Brigitte Bardot.²⁰

S obzirom na izloženost mnogim jezicima, ali nedovoljnu izloženost njemačkom i poljskom u ranome djetinjstvu, Buber – osim obiteljske sigurnosti – nije imao ni sigurnost pojmovne sheme koju pruža dobro ukorijenjen materinji jezik, bez obzira na mnoge prednosti višejezičnosti. I sam je mnogo promišljao o jeziku i jezicima:

»Mnoštvo ljudskih jezika, njihova čudesna raznolikost u kojoj se bijela svjetlost ljudskog govora istovremeno raspršila i sačuvala, bila je već u vrijeme moga djetinjstva problem koji me uvijek iznova podučavao. U tom podučavanju, također me uvijek iznova uznemiravao. Slijedio sam iznova i iznova pojedinu riječ – ili čak strukturu riječi – iz jednog jezika u drugi, nalazio je ponovno tamo, a ipak sam morao iznova i iznova odustajati od nečega tamo kao izgubljenog, što je očigledno postojalo samo u jednom od svih jezika. To nisu bile samo 'nijanse značenja': osmišljavao sam za sebe dvojezične razgovore između Nijemca i Francuza, kasnije između Hebreja i starog Rimljanina, i uvijek iznova, napola u igri, a ipak ponekad s ubrzanim otkucajima srca, osjećao napetost između onoga što je jedan čuo i onoga što je čuo drugi iz svojeg razmišljanja na drugom jeziku. To je imalo dubok utjecaj na mene i u dugom životu vodilo me prema sve jasnijem uvidu.«²¹

S lingvističke strane Buberovo je iskustvo važno jer govori o nemogućnosti potpunog prevođenja s jednog jezika na drugi, ali sa psihološke strane to iskustvo djeluje uznemirujuće, kakvim ga Buber i opisuje. Ta nemogućnost potpunog prijenosa značenja između jezika, koja je Buberu postala očigledna već u ranoj dobi, utjecala je na razvoj svijesti o ograničenjima ljudskoga razumijevanja i komunikacije. Unutarnje iskustvo jezične fragmentacije pridonijelo je oblikovanju njegove filozofije dijaloga, gdje je naglasak na odnosu među pojedincima s različitim iskustvima i perspektivama.

¹⁸ Usp. Mendes-Flohr, *Martin Buber...*, 5.

¹⁹ Usp. *isto*, 6.

²⁰ Usp. *isto*, 282.

²¹ Buber, *Meetings...*, 25.

1.3. Odnos sa životinjama

Utjehu od neuspjelih susreta s bliskim ljudima Buber je nalazio u druženju sa životinjama. Ljubav i povezanost sa životinjama naslijedio je od svoga oca Carla Buberu za koga je tvrdio da se ponašao prema konjima gotovo kao prema ljudima.²² Buber je i sam rado provodio vrijeme s konjima, a pogotovo je volio maziti svoga omiljenog konja koji je bio i prvo ne-ljudsko biće koje je doživio kao Drugog, što se poslije pokazalo značajnim pri formiranju Ja-Ti odnosa u koji su uključene i životinje i priroda.²³ Za razliku od napuštanja koje je doživio od ljudi, konj se nije povlačio, nije bježao, bio je prisutan i nije ga osuđivao. Buber je također bio veliki ljubitelj mačaka i u jednom ih je trenutku imao čak devet,²⁴ a razgovarao je s njima kao da su ljudska bića, odnosno bića njemu ravna, a i one su se tako ponašale prema njemu.²⁵ U tim je susretima Buber nalazio model odnosa koji je bio oslobođen ljudskih predrasuda i očekivanja, što je omogućavalo čisto, neposredno povezivanje s Drugim bez potrebe za govorom ili objašnjenjima. To je iskustvo oblikovalo njegovu filozofsku viziju dijaloga gdje su prisutnost i uvažavanje Drugoga ključni za Ja-Ti odnos.

1.4. Odnos s Bogom

Na Buberov su pristup religiji utjecali pripadnost židovskoj obitelji, hasidizam i cionizam, katoličanstvo njegove supruge (prije prelaska na židovstvo), kao i susreti s drugim religijama. Židovstvo je ponajviše pod utjecajem Buberova djeda bilo duboko usađeno u njegovo djelovanje, ali Buberova se vjera ne temelji na biblijskoj teologiji, nego na iskustvu vjere.²⁶ Osim toga, bio je duboko impresioniran hasidizmom, mističnim religijskim pokretom koji je nastao u istočnim dijelovima Europe u 18. stoljeću, iako to nije bilo po volji njegovu ocu i djedu.²⁷ Hasidizam naglašava duhovnu intimnost i izravno iskustvo Boga. Buber sažima učenje hasidizma na način da se Boga može promatrati u svakoj stvari te dosegnuti kroz svako čisto djelo,²⁸ u čemu je vidio uzor prave duhovnosti i autentične religijske posvećenosti. S druge strane, bio je aktivan i u cionističkom pokretu kojem se pridružio 1898. godine te je podržavao ideju stvaranja židovske države, ali je smatrao da bi ta država trebala biti utemeljena

²² Usp. Maurice FRIEDMAN, *Martin Buber's Life and Work. The Early Years, 1878-1923*, New York, Dutton, 1981, 9-12.

²³ Usp. Buber, *Meetings...*, 31-32.

²⁴ Usp. Friedman, *Martin Buber's Life...*, 437.

²⁵ Usp. Maurice FRIEDMAN, *Encounter on the Narrow Ridge. A Life of Martin Buber*, New York, Paragon House, 1993, 242.

²⁶ Usp. Friedman, *Encounters...*, 388.

²⁷ Usp. Mendes-Flohr, *Martin Buber...*, 12.

²⁸ Usp. Chaim POTOK, Foreword, u: Martin BUBER, *Tales of the Hasidism*, New York, Schocken, 1991, X.

na načelima jednakosti i dijaloga između Židova i Arapa. Buberov ideal bio je stvaranje države koja bi poštivala i uključivala sve ljude koji žive u tom području. Na više mjesta u svojim tekstovima ističe svoje shvaćanje Boga kao onoga s kojim čovjek može uspostaviti odnos jedino putem odnosa s drugim ljudima:

»Gore i dolje vezani su jedno za drugo. Riječ onoga koji želi razgovarati s ljudima, a da ne razgovara s Bogom, nije ispunjena; ali riječ onoga koji želi razgovarati s Bogom, a da ne razgovara s ljudima, zalutala je.«²⁹

Buberovo iskustvo s ljudima, višejezičnošću, životinjama i religijom utjecalo je na njegovo oblikovanje Ja-Ti odnosa za koji tvrdi da se, osim s drugim ljudima, može ostvariti i s Bogom i s prirodom. U idućem dijelu detaljnije ćemo razmotriti značajke Ja-Ti odnosa.

2. Ja-ti odnos

Buberovo najvažnije djelo *Ja i ti* započinje predstavljanjem parova odnosa u kojima se odvija čitav ljudski život. Jedan je odnos *Ja-Ti*, gdje je drugo biće za nas subjekt u rang u nas samih i s kojim ulazimo u izravan odnos koji počiva na neposrednosti, uzajamnosti i onome između.³⁰ Drugi je odnos *Ja-Ono*, pri čemu »ono« može biti i »on« ili »ona«, ali riječ je o drugom biću koje je za nas objekt. Buber ističe da je ljudsko Ja dvostruko jer je i samo promjenjivo, ovisno o tome u kojem se od tih dvaju odnosa nalazi u kojem trenutku,³¹ a Ja po sebi ne postoji, nego je uvijek definirano jednim od tih dvaju odnosa.³² Bit ljudskoga bića upravo je kapacitet mogućnosti bivanja u odnosu, ali samo stupanje u neki odnos za Buberu je dobrovoljno.³³

Kako je već spomenuto, Buber razlikuje tri moguće sfere Ja-Ti odnosa. Prva je život s prirodom, gdje je odnos zatamnjen i neizreciv, a naše kazivanje »Ti« bićima iz prirode zastaje na pragu jezika. Drugi je odnos s ljudima koji je očigledan i izreciv. Treći je odnos s duhovnim bićima koji je obavijen maglom, očituje se malo-pomalo, bezglasno, ali jezikitvoran jer ne čujemo nikakvo Ti, a ipak se osjećamo oslovljenim i odgovaramo – oblikujući, misleći, djelujući: svojim bićem govorimo osnovnu riječ, a da usnama ne možemo reći »Ti«.³⁴ Upravo će se navedena razdioba mogućih Ja-Ti odnosa pokazati ključnom pri razmatranju uloge jezika u Ja-Ti odnosu te Buberova obraćanja čitatelju. U nastavku ćemo se ukratko osvrnuti na značajke svakoga od mogućih Ja-Ti odnosa.

²⁹ Martin BUBER, *Between Man and Man*, London, Routledge, 2002, 15.

³⁰ Usp. Antun VOLENIK, *Izbavi nas od straha i anksioznosti*, Rijeka, Uliks, 2024, 235.

³¹ Usp. Buber, *Ja i ti...*, 5.

³² Usp. isto, 6.

³³ Usp. Andrew LINZEY, Clair LINZEY, *Animal Theologians*, New York, Oxford University Press, 2023, 335.

³⁴ Usp. Buber, *Ja i ti...*, 8.

2.1. Ja-Ti odnos s prirodom

Buber predstavlja primjer Ja-Ti odnosa s drvetom. Pri samome promatranju drveta ono je za nas objekt i time ulazimo u Ja-Ono odnos. Ali Buber ukazuje na to da se pritom može dogoditi da potaknuti nekom milošću budemo obuhvaćeni odnosom prema njemu i tada drvo više nije Ono.³⁵ Također opisuje susret s kućnom mačkom koja ima sposobnost uputiti mu pogled u kojem se pojavilo nešto od čuđenja i pitanja koje nedostaje divljoj životinji. Mačji pogled u susretu s ljudskim Ti svjetlucav je i odmah je ugasnuo, dok je ljudski pogled fluidan i trajniji, ali u Ja-Ti odnosu s mačkom to više nije bio fluidan ljudski pogled.³⁶ Opisani je susret preobrazio oboje – na trenutak, koliko je trajao, to nisu bili čovjek i mačka, nego dva bića koja su jedno drugome Ti bez obzira na svoju različitost i bez obzira na pripadnost vrsti. Buber ističe da životinje na čovjekovo obraćanje često uzvraćaju začuđujuće aktivno, utoliko snažnije i neposrednije što je više čovjek u mogućnosti istinski kazati »Ti«. Ističe da osobe koje snažno kazuju »Ti« životinjama u temelju svoga bića nose potencijalno partnerstvo sa životinjom, ali to ne znači da kod njih prevladava nešto animalno, nego baš suprotno, one su prirodno duhovne.³⁷ Takve su osobe možda i najotvorenije za susret s Drugim. Buber smatra da su životinje smještene između carstva biljne sigurnosti, gdje još nema uvida u mogućnost razvoja duha i »duhovne pustolovine« svojstvene čovjeku.³⁸ Jezik životinje pritom naziva »mucanjem prirode pred prvim zahvatom duha«, ali to nipošto ne znači da to mucanje treba podcijeniti jer nikakav govor neće ponoviti ono što mucanje zna iskazati.³⁹

Upravo je Buberov Ja-Ti odnos s prirodom i životinjama bio i jest predmetom najvećih kritika i nerazumijevanja u percepciji njegove filozofije.⁴⁰ Primjerice, Levinasov je temeljni prigovor Ja-Ti odnosu sa životinjama u tome što smatra da ne može postojati recipročnost jer životinje kao dio prirode nisu za to sposobne i nisu subjekti etičkih imperativa.⁴¹ Levinas smatra da ljudskom licu treba sačuvati povlašten položaj jer tek nakon što njega otkrijemo, otkrivamo lice životinje. Iz tog razloga, prema Levinasu, ljudska etika služi kao prototip svakoga etičkog odnosa koji može nastati između ljudi i životinja.⁴²

Nedostatak etičke komponente u Buberovu radu općenito je Lewinasov temeljni prigovor njegovoj formulaciji Ja-Ti odnosa. No Buberu to nije pokolebalo. Rekao je svomu prijatelju i biografu, filozofu Mauriceu Friedmanu, da

³⁵ Usp. isto, 9.

³⁶ Usp. isto, 85.

³⁷ Usp. isto, 107.

³⁸ Usp. isto, 84.

³⁹ Usp. isto, 85.

⁴⁰ Usp. Friedman, *Martin Buber's Life...*, 341-342.

⁴¹ Usp. Linzey, Linzey, *Animal Theologians...*, 341.

⁴² Usp. Tamra WRIGHT, Peter HUGHES, Alison AINLEY, The Paradox of Morality. An Interview with Emmanuel Levinas, u: Robert BERNASCONI, David WOOD (ur.), *The Provocation of Levinas: Rethinking the Other*, London, Routledge, 1988, 168-180, 171-172.

nikada nije htio odustati od tog odnosa, ali kad bi ponovno pisao *Ja i Ti*, jezično bi ga diferencirao od ostalih oblika Ja-Ti odnosa.⁴³ Tu se važno prisjetiti Buberova osobnog odnosa s prirodom i životinjama pa je za takav njegov stav lako pronaći opravdanje. Odgovor na iznesene prigovore mogao bi se pronaći u Buberovu pogovoru drugom izdanju *Ja i Ti* gdje ukazuje na to da često mislimo da se nema što čuti, a zapravo smo sami sebi odavno začepili uši voskom.⁴⁴ Konačno, i sam Levinas u jednom trenutku ublažava svoj stav te priznaje da se životinjsko lice ne može u potpunosti odbaciti te da, iako to nije *najčišće* lice, i pas ima *neko* lice.⁴⁵

U odnosu sa životinjama nema onoga izrečenog, ali ima onoga što se pokazuje i može se prepoznati i osjetiti – ako smo za to otvoreni i spremni. Otvorenost je tada u tome da naučimo ponizno slušati svoja bližnja stvorenja kako govore svojim vlastitim bićem umjesto da se oglušimo na svakoga tko ne govori ljudskim jezikom.⁴⁶ To bi značilo i da prihvaćamo vlastita ograničenja koja proizlaze iz toga što smo ljudi, a susret sa životinjama kao Ja-Ti odnos zapravo je dvostruk – i mi se susrećemo s njima, i oni se susreću s nama kao s drugačijima od sebe.

2.2. *Ja-Ti odnos s drugim ljudskim bićem*

U Ja-Ti odnosu s drugim ljudskim bićem to se biće dohvaća u njegovoj cjelovitosti. Tada više nema svjesnosti o boji njegovih očiju ili o njegovoj dobroti.⁴⁷ Prisjetimo se načas opisa Buberova susreta s majkom nakon trideset godina, u kojem je svjestan ljepote njezinih očiju, ali i riječi *Vergegnung*. Čim smo usmjereni na neki pojedinačan detalj ili obilježje neke osobe, tada ona više nije Ti, nego je Ono, a i naše Ja više nije ono Ja koje je u odnosu s Ti, nego je to Ja koje je u odnosu s Ono. Buber ističe da u Ja-Ti odnosu nema empirijske spoznaje, stoga se o Ti ništa empirijski ne može saznati jer se o njemu već zna sve, ali ništa pojedinačno.⁴⁸ Za Ja-Ti odnos zato nije važan sadržaj izrečenog niti ono što je na bilo koji način empirijski spoznato jer se on uspostavlja u onom trenutku u kojem je nastupilo međusobno povezivanje u kojem se dogodio istinski susret. Pritom je svako sredstvo prepreka i samo tamo gdje su sva sredstva razorena – zbiva se susret.⁴⁹ Kada ponovno dođe do toga da se može izdvojiti bilo koje pojedinačno obilježje drugoga, tada je Ja-Ti odnos prestao.⁵⁰ Buber govoreći o

⁴³ Usp. Maurice FRIEDMAN, *Encounter on the Narrow Ridge. A Life of Martin Buber*, New York, Paragon House, 1993, 378.

⁴⁴ Usp. Buber, *Ja i ti...*, 115.

⁴⁵ Usp. Linzey, Linzey, *Animal Theologians...*, 342.

⁴⁶ Usp. *isto*, 351.

⁴⁷ Usp. Buber, *Ja i ti...*, 10.

⁴⁸ Usp. *isto*, 12.

⁴⁹ Usp. *isto*.

⁵⁰ Usp. *isto*, 17.

Ja-Ti odnosu sa životinjama – koji traje vrlo kratko – naglašava koliko je moćan taj kontinuum svijeta Onog, a koliko su krhke pojave Ti,⁵¹ ali to vrijedi za svaki Ja-Ti odnos. Međutim, Ja-Ti i Ja-Ono odnos moraju supostojati te se izmjenjivati. Nije moguće stalno biti u Ja-Ti odnosu, dok je stalno bivanje u Ja-Ono odnosu moguće, ali to onda znači da biće koje je konstantno u takvu odnosu nikada nije Ja iz Ja-Ti, nego se prema svim bićima odnosi kao prema Onome. Ako je to jedini odnos koji poznaje i u koji ulazi, onda se i prema sebi odnosi kao prema objektu jer za drugo ne zna.

Ja-Ti odnos jest dakle *ono između* dvoje ljudi koji se susreću. To *između* pravo je mjesto i nositelj onoga što se događa među ljudima⁵² i zato Ja i postoji jedino u odnosu s Ti.⁵³ Ja-Ti odnos prepoznaje se po tome što vodi u otkrivenje i spoznaju, izvan je vremena te transformira i Ja i Ti. Zbog toga je Ja-Ti odnos ključan i u psihoterapijskom radu te je iz Buberove filozofije preuzet u mnogim psihoterapijskim pravcima, a ključnu ulogu ima u *geštalt* psihoterapiji na čiji je razvoj izravno utjecala Buberova filozofija.⁵⁴

Da bi se moglo stupiti u Ja-Ti odnos, važno je taj odnos ne tražiti jer ako ga se svjesno traži i želi ostvariti, time se objektivizira i nužno ulazi u Ja-Ono odnos. Osim toga, presudno je prihvatiti Drugoga onakvim kakav on jest, različitog od sebe. Tada je važno, Husserlovim rječnikom rečeno, »staviti u zagrade« svoje stavove, uvjerenja i sve ostalo što nas može udaljiti od druge osobe, odnosno navesti na to da je pokušamo svesti na sebe i pripisati joj nešto što joj ne pripada. Tu je potrebna velika otvorenost. O tome govore i Platovnjak i Svetelj pozivajući se na Heideggerovu misao da bi nam pritom moglo pomoći da se

⁵¹ Usp. isto, 107.

⁵² Usp. Martin BUBER, *On intersubjectivity and cultural creativity*, Chicago, University of Chicago Press, 1992, 39.

⁵³ Paralele između Buberovih ideja i onih kod Ferdinanda Ebnera, koji je gotovo istovremeno slično pristupao dijalogu i odnosima, upućuju na mogućnost zajedničkog intelektualnog temelja tog doba. Ebner ističe da Ja i Ti postoje samo u međusobnom odnosu, pa Ja nije moguć bez Ti, kao što nije moguć ni Ti bez Ja [usp. Ante AKRAP, Susret – otkrivanje bitka, *Služba Božja*, 45 (2005) 1, 5-34, 10]. Ova se ideja može pratiti i dalje unatrag, barem do Hegelove Fenomenologije duha, gdje samosvijest postoji sama po sebi i za sebe kada postoji za drugoga; odnosno postoji samo u tome što je priznata (usp. Georg W. F. HEGEL, *Phenomenology of Spirit*, Oxford, Oxford University Press, 1977, 111, §178). Ove složene intelektualne i duhovne niti ukazuju na to da je Buberov koncept Ja-Ti odnosa bio rezultat višestrukih utjecaja, a ne preuzimanja ideja jednoga izvora. Zahvaljujem recenzentu na iznimno korisnim sugestijama o važnosti Georga Simmela, Wilhelma Diltheyja i Ferdinanda Ebnera za razumijevanje Buberovih filozofskih temelja, kao i na naglasku na relacijskom aspektu njegove filozofije, što je dodatno obogatilo ovu analizu.

⁵⁴ Laura Perls, supruga začetnika *geštalt* psihoterapije Fritza Perlsa, ali i sama jedna od ključnih osoba za njezin razvoj, bila je Buberova studentica te je mnoge njegove filozofske ideje ugradila u temelje *geštalt* psihoterapije. Primjerice, Ja-Ti i Ja-Ono odnos dva su odnosa u koje terapeut i klijent ulaze tijekom terapije te se ti odnosi izmjenjuju. Veći se dio terapije odvija u Ja-Ono odnosu, ali je Ja-Ti odnos istinski susret između terapeuta i klijenta te kao takav čini važan dio terapije. O Buberovu utjecaju na razvoj *geštalt* psihoterapije pisala je Tanja Radionov [usp. Tanja RADIONOV, Utjecaj Buberove filozofije dijaloga na promišljanje i određenje terapijskog odnosa terapeuta i klijenta u *gestalt* terapiji, *Bogoslovska smotra*, 87 (2017) 1, 117-133].

riješimo navike da čujemo samo ono što već razumijemo⁵⁵ napominjući da nas istinsko slušanje drugoga time svakako dovodi do stanja bespomoćnosti i dezorijentiranosti, ali to ujedno znači da naš um postaje otvoren za Drugoga. Na nužnost prihvaćanja Drugoga kao drugačijeg od nas te važnost njegova voljenja upućuje i druga najvažnija zapovijed: »Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe« (Mt 22,39), što nas dovodi i do prve zapovjedi i Ja-Ti odnosa s Bogom.

2.3. Ja-Ti odnos s Bogom

Ja-Ti odnos s Bogom najvažniji je Ja-Ti odnos. Govoreći o tom odnosu Buber nas ohrabruje jednom vrlo optimističnom i važnom porukom:

»Da ti je Bog neophodan više nego išta, to znaš svakog trena u svom srcu; ali znaš li i da si ti Bogu neophodan, ti, u obilju njegove večnosti? Kako bi postojao čovek ako Bogu ne bi bio neophodan, i kako bi ti postojao? Tebi je Bog neophodan da bi bivstvovao, a Bogu si ti neophodan upravo zbog onoga što je smisao tvog života.«⁵⁶

Ja-Ti odnos uvijek je dvostran i za njega su potrebne dvije strane – kako je Bog potreban nama i mi smo potrebni Bogu. O tome govori i papa Benedikt XVI. u enciklici *Bog je ljubav* (lat. *Deus caritas est*), gdje nas podsjeća da je Božja ljubav prema nama ujedno i *agape* i *eros* koji se sjedinjuju:

»Toliko je velika [ljubav] da okreće Boga protiv njega samog, njegovu ljubav protiv njegove pravde. Ovdje kršćani mogu vidjeti nejasnu predodžbu otajstva križa: tolika je Božja ljubav prema čovjeku da ga, postavši čovjekom, slijedi čak i u smrt, te tako pomiruje pravdu i ljubav. Filozofska dimenzija koju treba uočiti u ovoj biblijskoj viziji i njezina važnost sa stajališta povijesti religija leži u činjenici da se s jedne strane nalazimo pred strogo metafizičkom slikom Boga: Bog je apsolutni i krajnji izvor svega bića; ali ovo univerzalno načelo stvaranja – Logos, prvobitni razum – je u isto vrijeme ljubavnik sa svom strašću prave ljubavi. Eros je tako krajnje oplemenjen, ali je u isto vrijeme toliko pročišćen da postaje jedno s *agape*.«⁵⁷

O ljubavi Boga i čovjeka, Oca i Sina, govori i Buber pozivajući se na Ivanovo evanđelje koje naziva evanđeljem čistog odnosa,⁵⁸ a koje govori o nositeljima praodnosa koji se polazeći od Boga k čovjeku naziva misija i zapovijed, a od čovjeka k Bogu gledanje i slušanje, dok je između obojice spoznaja i ljubav.⁵⁹ Ovdje je vidljivo i kako Buber o Bogu i odnosu s Bogom ne govori iz čisto židovske

⁵⁵ Usp. Ivan PLATOVNJAK, Tome SVETELJ, *Listening and Dialoguing with the World*, Ljubljana, University of Ljubljana Press, 2024, 31.

⁵⁶ Buber, *Ja i ti...*, 72.

⁵⁷ Papa BENEDIKT XVI., *Deus caritas est* (25.XII.2005), br. 10, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2023. (dalje DC).

⁵⁸ Usp. Buber, *Ja i ti...*, 74.

⁵⁹ Usp. *isto*.

perspektive. Buber na više mjesta upozorava i da institucionalizirana religija pokušava rekreirati odnos s Bogom, a time on prestaje biti Ja-Ti odnos, dok govor o Bogu općenito vodi u opasnost od objektiviziranja i ograničavanja.⁶⁰

Buber smatra da je jedino čovjek vezan za druga bića spreman za susret s Bogom jer on jedini može ponuditi Bogu ljudsku stvarnost u zamjenu za božansku.⁶¹ Upravo iz odnosa u koji stupa s čovjekom Bog crpi svoju apsolutnost, stoga čovjek koji mu se okreće ne treba napustiti nijedan drugi Ja-Ti odnos: »Sasvim legitimno on ih sve dovodi njemu i dopušta da se preobrate u 'Božje lice'.«⁶² O čovjekovoj ljubavi prema drugim ljudima kao preduvjetu za ljubav prema Bogu čitamo i u Prvoj Ivanovoj poslanici (1 Iv 4,20), o čemu također govori papa Benedikt XVI. podsjetivši nas da je neraskidiva povezanost između ljubavi prema Bogu i ljubavi prema bližnjemu jer je ljubav prema bližnjemu put koji vodi susretu s Bogom i da, zatvarajući oči pred bližnjim, postajemo slijepi i za Boga (DC 17).

3. Jezičnost Ja-Ti odnosa

Iz Buberove izloženosti mnoštvu jezika vidjeli smo njegov specifičan odnos prema jeziku i jezicima općenito. U *Ja i Ti* više puta govori o govorenju »Ti« i o dijalogu, ali naglašava i da proizvesti glas »Ti« pomoću govornih organa još uvijek nikako ne znači izreći tu zastrašujuću osnovnu riječ.⁶³ Čak i samo kazivanje »Ti« »po navici« može značiti Ono, dok samo kazivanje »Ono«, ako se njegova prisutnost naslućuje čitavim bićem, može značiti Ti.⁶⁴

S druge strane, Buber ističe da čovjek govori različite jezike – verbalni jezik, jezik umjetnosti, jezik djelovanja, ali duh je jedan i on je Riječ. Dodlek dodaje da su znakovi i geste također mediji jezika i nositelji komunikacije u međuljudskom susretu, kao i iznenadni pogled ili smijeh, glazba, ples, umjetnost i – općenito – simboli.⁶⁵ Buber ljudski govor uspoređuje sa štapom kojim se oslonio na drvo nakon naporna puta – on je samo sredstvo koje vodi do istinskoga govora.⁶⁶ Jedino šutnja *svih* jezika, nastavlja Buber, samo nijemo iščekivanje u neuobličenoj, neartikuliranoj, predverbalnoj riječi pruža slobodu Ti, stoji s njim u odnosu gdje se duh ne manifestira, nego je prisutan. Svaki odgovor pritom integrira Ti u svijet Onog.⁶⁷

⁶⁰ Usp. *isto*, 104.

⁶¹ Usp. *isto*, 90.

⁶² Buber, *isto*, 115.

⁶³ Usp. Buber, *Ja i ti...*, 31.

⁶⁴ Usp. *isto*, 54-55.

⁶⁵ Usp. Ivan DODLEK, Buberova filozofija dijaloga i umjetnost kao susret, *Filozofska istraživanja*, 33 (2013) 1, 83-95, 86.

⁶⁶ Usp. Buber, *Meetings...*, 49-50.

⁶⁷ Usp. Buber, *Ja i ti...*, 35.

U korespondenciji s Friedmanom Buber je naveo da je najviši moment u odnosu upravo ono nesvjesno. Primjerice, u rukovanju, koje je prvi fizički kontakt između dvaju bića, ako postoji stvarna želja za kontaktom, taj kontakt nije tjelesni ni psihički, nego jedinstvo jednoga i drugoga. Tada to rukovanje dovodi do toga da se dva bića prepoznaju i postaju Ja i Ti. Nesvjesno nekada vodi u poluartikulirani uzvik, što sve pripremljene riječi ne mogu. U tom slučaju glas postaje izravan instrument nesvjesnog.⁶⁸

Ja-Ti odnos s ljudima jest *izreciv* jer jezik može služiti kao medij za njegovo uspostavljanje, ali sjetimo se da se riječ »Ti« mora čuti u duhu, a njezino izgovaranje nije presudno. Prisjetimo se također da i sam Buber govori o nemogućnosti potpunog prevodenja s jednoga jezika na drugi.⁶⁹ Time se posebno naglašava ono što je i Buber želio postići govoreći o Ja-Ti odnosu, a to je da čitatelj pronade u sebi ono o čemu on govori, bez obzira na riječi, jezik ili lice u kojem mu se obraća jer tu dolazimo do prividnog paradoksa – znanjem mnoštva ljudskih jezika vidimo da nijedan od njih ne daje ono što je nužno za istinski susret. Ovdje se važno vratiti i na Levinasovu kritiku Buberova Ja-Ti odnosa sa životinjama. Pozivajući se na Descartesa, Levinas naglašava da to što životinje nikad nisu razgovarale s čovjekom potvrđuje i to da nemaju jezik kojim bi govorile međusobno. Ujedno ističe da je jezik mogućnost stupanja u odnos, neovisno o svakom sustavu znakova koji je zajednički sugovornicima.⁷⁰ Levinas tako isključuje životinje iz mogućnosti etičkog odnosa jer ih vidi kao zatočene u vlastitoj prirodi i nesposobne za jezično obraćanje, što ukazuje na radikalnu drugost. Ipak, kada je riječ o jeziku, i Levinas otvara mogućnost za »višak značenja« u odnosu na sam jezični čin, odnosno ono što se govorom može prenijeti, ali i medij koji omogućuje pristup onome što nadilazi ljudsko biće.⁷¹

Uz Buberov odnos prema obraćanju drugima zanimljivo je spomenuti i njegovo oslovljavanje s Franzom Rosenzweigom, koji mu je bio blizak prijatelj i suradnik te s kojim je prevodio Bibliju s hebrejskog na njemački. Rosenzweig se u pismu Buberu – nakon dugogodišnje intenzivne suradnje i bliska odnosa – greškom obratio s »Ti«. Buber je odgovorio, obraćajući mu se također s »Ti«, da

⁶⁸ Usp. Friedman, *Encounters...*, 366.

⁶⁹ Usp. Buber, *Meetings...*, 25.

⁷⁰ Usp. Emmanuel LEVINAS, *Language and Proximity*, u: *Collected Philosophical Papers*, The Hague, Martinus Nijhoff Publishers, 1987, 109-126, 122.

⁷¹ Levinas tvrdi da je govornik prisutan u govoru na način koji nadilazi slike ili predodžbe koje bi moglo proizvesti slušateljevo razumijevanje. U tom smislu govor nije samo prijenos informacija ili slika, nego i čin osobne prisutnosti. Levinas koristi pojam *Sinngebung* (davanje smisla) da bi opisao proces u kojem slušatelj pokušava razumjeti govor unutar vlastitih kategorija. Međutim, jezik nadilazi ovaj proces jer u njemu postoji značenje koje se ne iscrpljuje u slušateljevoj interpretaciji. Jezik je stoga neadekvatan za potpuno obuhvaćanje govornikove prisutnosti; uvijek postoji višak značenja koji izmiče svakom pokušaju fiksacije (usp. Emmanuel LEVINAS, *Totality and Infinity*, The Hague, Martinus Nijhoff Publishers, 1979, 296-297). Zahvaljujem profesoru Danielu Miščinu na ukazivanju na ovo mjesto kod Levinasa.

se nada da mu neće biti problem oslovljavati ga s »Ti« kao sedam godina starijeg, na što je Rosenzweig otpisao da to neće biti problem zbog razlike u godinama, ali zbog poštovanja koje ima prema njemu i dalje će ga u svom srcu oslovljavati s »Vi«, što će ostati njegov tajni prizvuk, kao što je to dosad bio prešutni »Ti« kao znak bliskosti.⁷² Stoga je vidljivo da samo izgovoreno »Ti« ili »Vi« ne znači mnogo jer pozadina njegova izgovaranja može biti vrlo raznolika, to više što nekim društvenim normama ili konvencijama ono može biti i nametnuto.

Na temelju rečenoga o verbalnom aspektu Ja-Ti odnosa zaključujemo da on u svojoj biti nije verbalan. Jezik je jedan od mogućih medija kojim se taj odnos može uspostaviti, ali i dalje je jedino važno što je od onoga što je izreklo Ja djelovalo na Ti da postanu Ja i Ti, a to se, osim jezično, postiže i na druge spomenute načine. Jezik je najčešći takav medij kod Ja-Ti odnosa dvoje ljudi, ali nipošto nije jedini niti se Ja-Ti odnos može svesti na jezični odnos. Iz tog razloga možemo zaključiti da je i Buberov govor o Ja-Ti odnosu mogao stvoriti Ja-Ti odnos njega i nekoga od njegovih čitatelja ako je došlo do spoznaje, do transformacije, do dubokog osjećaja koji je prožeo Ti. Iz svega navedenog postaje jasno da Buberov pojam Ja-Ti odnosa nadilazi samu jezičnu komunikaciju i dotiče se bitnog, preverbalnog iskustva međuljudskog susreta. Naglasak na nesvjesnom, na neverbalnim gestama i trenutcima kada riječ nije potrebna, ukazuje na to da istinski Ja-Ti odnos zahtijeva potpunu otvorenost i prisutnost duha izvan ograničenja jezičnih normi i konvencija.

Zaključak

U radu su analizirani različiti aspekti Buberova života i filozofske ideje s naglaskom na odnose i događaje koji su oblikovali njegovo razumijevanje Ja-Ti odnosa. Buberovo djetinjstvo obilježeno gubitkom majke i osjećajem napuštenosti bilo je temelj za njegovo promišljanje o važnosti sigurnosti i autentičnih susreta s drugima, ali i njegovo osobno traganje za Ja-Ti odnosom, što je vidljivo u njegovoj filozofiji. Njegova izloženost različitim jezicima pridonijela je specifičnom odnosu prema jeziku kao mediju koji može, ali i ne mora, poslužiti uspostavljanju istinskog odnosa s Drugim. Buberov religijsko iskustvo ističe važnost neposrednog, osobnog susreta s Bogom koji se manifestira kroz susrete s drugim ljudima i prirodom.

Rad je pokazao da Buberov pojam Ja-Ti odnosa nadilazi verbalnu komunikaciju i uključuje dublje, preverbalno iskustvo susreta koje zahtijeva potpunu otvorenost i prisutnost duha. Time se ističe Buberova rečenica: »Put kojim hodi drugi čovjek nije nam poznat jer poznajemo jedino svoj komad puta, a drugoga doživljavamo samo u susretu«⁷³ jer naglašava da se istinski susret događa izvan

⁷² Usp. Mendes-Flohr, *Martin Buber...*, 159-160.

⁷³ Buber, *Ja i Ti...*, 66.

ograničenja jezika u prisutnosti koja nadilazi intelektualizaciju i vodi autentičnom povezivanju s Drugim. Ujedno se uvažava to da je Drugi različit od nas i da se naš susret odvija samo u jednom trenutku obaju životnih putova. Odgovor na pitanje s početka stoga je svakako potvrđan – Buber je ponudio ono što je imao i pružio ruku svom čitatelju, a na njemu je hoće li tu ruku prihvatiti. To će moći ako, Buberovim rječnikom rečeno, prvo izvadi vosak iz vlastitih ušiju, ali treba priznati da se i oko susreta s Buberom valja potruditi – pa i sam je ispod brkova i brade skrivao dio svoga lica.

Ines Skelac*

Language, Religion, and Personal Experiences in Buber's I-Thou Relationship

Summary

This paper explores Buber's concept of the I-Thou relationship by analyzing details from his life and philosophy that influenced the formation of this relationship, including his mother's abandonment during his early childhood, exposure to various languages, and religious perspectives. Mother's departure deeply imprints Buber's perception of security and authenticity in interpersonal relationships. At the same time, multilingualism contributed to his specific approach to language as a medium of communication, which is often insufficient for establishing a true relationship with the Other. Buber emphasized the importance of a direct, personal encounter with God, which is reflected in encounters with people and nature. In this context, the paper also examines Buber's relationship with animals, which he perceived as beings with whom an I-Thou relationship could be established. In conclusion, the paper demonstrates that Buber's I-Thou relationship is not primarily verbal, but encompasses all aspects of human existence, from the unconscious and non-verbal to the religious and existential.

Key words: I-Thou relationship, Martin Buber, philosophy of dialogue.

(na engl. prev. Ines Skelac)

* Ines Skelac, PhD, Assist. Prof., University of Zagreb, Faculty of Philosophy and Religious Studies; Address: Jordanovac 110, HR-10000 Zagreb, Croatia; e-mail: ines.skelac@ffrz.unizg.hr.